

## Ecel-Ölüm Algısının Eşdizimlilik Görünümlerine Anlam Temelli Bir Yaklaşım: Şehzade ve Sultan Şairler Örneği

A Meaning-Based Approach to the Collocations of Death-Death Perception: The Case of Prince and Sultan Poets

### Nazire Erbay

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi  
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
Erzurum / Türkiye

e-posta erbay@hotmail.com

orcid 0000-0001-6905-0178

doi 10.54316/dilarastirmalari.1511939

### Serap Bozkurt Güvenek

Dr. Öğr. Ü., Trakya Üniversitesi  
Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü  
Edirne / Türkiye

e-posta serapbozkurtttt@gmail.com

orcid 0000-0001-9507-7374

doi 10.54316/dilarastirmalari.1511939

### Atıf

#### Citation

Erbay, Nazire; Bozkurt Güvenek, Serap (2025). Ecel-Ölüm Algısının Eşdizimlilik Görünümlerine Anlam Temelli Bir Yaklaşım: Şehzade ve Sultan Şairler Örneği. *Dil Araştırmaları*, 36: 25-46.

### Başvuru

Submitted  
07.07.2024

### Revizyon

Revised  
05.11.2024

### Kabul

Accepted  
05.12.2024

### Çevrimiçi Yayın

Published Online  
12.05.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and

### Öz

İnsanoğlunu dünyadaki varlığı kadar ölüm ve sonrası da yakından ilgilendirir. Ölüm ve ecel hadisesi evrensel olarak bütün sanat dallarının konusudur. Klasik Türk şiirinde de ölüm ve ecel geleneğin, inancın hatta kültürel değer aktarımının aracı olarak hem dünyevi hem uhrevi hayatın anlamlandırılması şeklinde ele alınır. Klasik Türk şiirinde sözcük seçimleri dil kullanımı, edebî anlayış, ahenk ve ritim, inanca dayalı etkenlerden dolayı rastlantısal birlikteliklerden oluşurulmaz. Geleneğin getirisini ve şair tercihleriyle şiir dilinde neredeyse bütün sözcükler anlamsal ve kavramsal açıdan özgül birer gösterge niteliği kazanır. Klasik Türk şiirinde ecel ve ölüm konusu birçok şairin eserinde diğer sözcük kullanımlarıyla beraber mazmunları öne çıkarır. Mazmunlar, etrafına benzer sözcükleri bir araya toplamaya muktedir olurlar. Böylece mazmunlar, önündeki ve arkasındaki sözcüklerle kurduğu eşdizimsel ilişkilerle şiirin anlamsal değerini farklılaştırır. Ecel ve ölüm konusu beyitlerde ele alınırken mazmunların yer alma şekilleri ve diğer sözcüklerle kurduğu bağdaşıklık eşdizimsel etkiye dair fikir verir. Hanedana mensup şehzade ve sultan şairler geleneksel şiir yazma tarzını kültür ve inançlarına dair değer aktarımlarıyla gösterirler. Şehzade ve sultan şairler ölüm ve ecel konusunu ele alırken mutlak varlığın karşısında sıradan, mütevazı bir kul veya ölümü mutlaka tadacak iktidar duruşundadırlar. Bu çalışmada divan sahibi şehzade ve sultan şairlerin ecel ve ölüm olgusuna beyitlerinde yer vermeleri eşdizimsel görünümle ele alınmaktadır. Şehzade ve sultan şairlerin ecel ve ölüm konusunu eşdizimsel tasnif ve görünümle değerlendirme klasik Türk şiir dilinin anlamsal-

confirmed to be free of  
plagiarism.

yapısal düzeni hakkında çıktılar oluşturmaya yarayacaktır. Ayrıca klasik Türk şiir diline ait eşdizimsel değerler ortaya konularak birey-toplum-coğrafya-kültür ilişkileri hakkında önemli sonuçlara varılabilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Klasik Türk Şiiri, Ecel, Ölüm, Eşdizim, Şehzade ve Sultan.

### ABSTRACT

Death and its aftermath concern human beings as much as their existence in this world. The subject of death and fate is universally the subject of all branches of art. In classical Turkish poetry, death and fate are dealt with as a means of tradition, belief and even cultural value transmission in the form of making sense of both earthly and otherworldly life. In classical Turkish poetry, word choices are not formed from random associations due to language use, literary understanding, harmony and rhythm, and faith-based factors. As a result of tradition and the poet's preferences, almost all words in the language of poetry are semantically and conceptually specific indicators. In classical Turkish poetry, the subject of death and fate highlights mazmuns along with other word usages in the works of many poets. Mazmuns are able to gather similar words around them. Thus, metaphors differentiate the semantic value of the poem through the collocational relations they establish with the words before and after them. While the subject of death and fate is discussed in the couplets, the way the metaphors appear and the coherence they establish with other words give an idea about the syntagmatic effect. The princes and sultan poets belonging to the dynasty show the traditional style of writing poetry by conveying the values of their culture and beliefs. While dealing with the subject of death and fate's end in their works, the prince and sultan poets are more in the stance of an ordinary, humble servant in the face of the absolute being or a power that will surely taste death. In this study, the fact that the princes and sultan poets who formed a divan include the phenomenon of death and fate in their couplets is analysed with respect to collocation. Dealing with the subject of death and fate in Şehzade and sultan poets with the method of collocational classification and analysis will help to obtain outputs about the semantic-structural order of classical Turkish poetic language. In addition, by revealing the collocational values of classical Turkish poetic language, important conclusions can be drawn about the individual-society-geography-culture relations.

**Keywords:** Classical Turkish Poetry, Fate, Death, Collocation, Prince and Sultan.

### EXTENDED ABSTRACT

**Research Purpose:** The aim of this study is to examine the use of the phenomenon of death and fate in the couplets of the princes and sultan poets who compose divans in terms of collocationality. For this purpose, the universe of classical Turkish poetry was determined. For this purpose, the study was shaped through prince and sultan poets. A field of study has been created by considering that addressing the subject of death and fate in shahzade and sultan poets with the method of collocational classification and analysis will help to obtain

outputs about the semantic-structural order of classical Turkish poetic language. In addition, the aim of the study was clarified with the idea that important conclusions can be drawn about the individual-society-geography-culture relations by revealing the collocational values of classical Turkish poetic language.

*Research Questions:* In the study, first of all, questions were asked about collocation.

What is collocation?

What is the place of collocation in Turkish syntax?

Can research be done on collocation in classical Turkish poetry?

After finding answers to these questions, can conclusions about collocation be drawn by examining the works of princes and sultan poets who frequently include the subject of death and fate in their poems?

*Scope:* First of all, a scanning study was conducted on the divans of princes and sultan poets who owned divans. The couplets related to death and fate in the divans of the poets were determined. Other words used with these words in the couplets were selected. The articles in the international literature, especially in the TR index, on the subject of death and dying were scanned. Articles making classical evaluations on the subject of death and fate were identified. The perspectives in the articles were evaluated. Thus, it was seen that the collocation issue related to the subject in question was not addressed. As a result, the scope of the study was determined as the prince and sultan poets who owned divans in the classical Turkish poetry universe. The main scope of the study, the limitation of the sample text of which is determined in this way, is as follows: It is necessary to evaluate the words and concepts used in his poems not in isolation, but according to their positioning in discourse and context by looking at their usage and semantic diversity in order to analyze the layers of deep meaning. For this purpose, the method to be followed in this study is to determine the collocations of the concepts of death and death by semantic structuring over the sample text and to reveal the difference in meaning between these two concepts.

*Methodology:* Literary products, which are an indicator of the linguistic reality produced by the blending of the perception of the world and cultural codifications with the character of the individual, and which are formed on a ground where exactly this is kneaded, reveal individual experiences and language uses in an aestheticized form. Here, the concepts of fate and death in the poems of princes and sultan poets selected as the focus of classical Turkish literature products, which are determined by the cultural, historical, religious, social and philosophical substructure of a period but created with individual language codes, are examined in terms of their collocational appearances with a semantic analysis. In this study, which focuses on collocations with a semantic-based approach, the lexical combinations reflecting the mentioned concepts (death and death) are not limited to the words shaped around them, but the lexical combinations reflecting these two concepts as a circle of meaning are also included in the study.

*Results:* In this study, the couplets of princes and sultan poets, who are included in the classical Turkish poetry universe, which is the literature of a period of about seven centuries, about death and death are evaluated. The results obtained from the research questions “Which prominent combination features of the concepts of death and death in the works of princes and sultan poets, which are examples of classical Turkish literature, in terms of collocational appearance, and which prominent appearances of these combinations in the concepts of death and death in terms of semantic dimension?”, the answers of which were sought at the beginning of the study, were tried to be revealed through the collocational and semantic values.

Collocation combinations in the concept of death include noun+noun, adjective+noun forms due to the poets' motives of ignoring the limitation and abstracting and aestheticizing the concept of death, and constitute 84.62% in terms of quantity. The poets, who do not separate the concept of death from the concrete and realistic ground, have carried this world reality

they accept to their linguistic realities; they have dealt with death in a concrete and realist line. As a result, they preferred collocations that include noun+noun, adjective+noun combinations as well as verb+noun/noun+verb combinations.

## 0. Giriş

İnsan için ölüm sonrasına dair değişen kabuller, farklı inançlar ve algılar olsa da ölüm, insanın zihnini hep meşgul etmiştir. Yeryüzündeki sınırlı ömür süresi düşünüldüğünde insan ölümü, hayatının mevcut durumunu anlamlandırmada temel unsur olarak görür. Bunun yanında insan, ölümle ilgili özsel yargılarını bağlı bulunduğu geleneğe, inanca dayalı olarak değerlendirip karara bağlayabilir. Ölüm olgusunun hakikatine özdeş olarak, teoloji ve felsefe gibi inanca, düşünceye dayalı disiplinler akıl yürütmeyi, düşünmeyi, araştırmayı veya tartışmayı yüzyıllardır dikkate değer alanlar olarak görmüşlerdir. Ölüm konusu, dünya sanat tarihine ait birçok türde, insanın içsel sorgulamalarını, kabul ve retlerini yansıtacak biçimde ele alınmıştır. Esasında canlı olmanın mevcut döngüsünde ölümün hakikati veya kaçınılmazlığı insan için ontolojik bir sonuçtur. Bunun yanında bireysel ve toplumsal olarak ‘bilinmezliğin kapısından girmek’ şeklinde ifade edilebilen ölüm olgusu, sanat ürünlerinde sadece korku veya endişe içerikli anlatımlarla biçimlenmemiştir.

Her zamanda ve mekânda gerçekliği söz konusu olan ölüm, insanın var olma şeklini anlamlandırma bakımından edebî eserlerin de yüzyıllardır konusudur. Klasik Türk şiirinde ise ölüm; geleneğin, inancın hatta kültürel değer aktarımının aracı olarak dünyevi ve uhrevî hayatın anlamlandırılmasının merkezinde yer alır. İlâveten bu gelenek şiirinde ele alınan ölüm olgusu Türk-İslam inancı unsurlarını doğrudan, mecaz veya mazmunlar aracılığıyla zengin, kendine özgü anlatımların içinde var eder. “Divan şairlerinin ölüm konusuna bakışları, İslam kültürü ve tasavvufî düşüncenin etkisindedir. Divan şairleri açısından ölüm, kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu sebeple beyitlerde bu konuyla ilgili ifade edilen düşünceler, ölümü sorgulamaktan çok şairlerin içinde bulundukları kültür çerçevesinde bu konuyla ilgili şahsî fikirleridir” (Savran 2009: 171). Bunlara ilâveten mutasavvıf şairlerin eserlerinde de ölüm, ruhun kendi kendiyi sessizce yürüttüğü teslimiyetin göstergelerini yansıtmaya aracı kılınır. Allah’ın sonsuz varlığı karşısında gerçekliğin yansıtıcısı olan ölüm, şüphesiz mutluluk veren bir hadisedir. “Mutasavvıf şairler ölüme kara gözlüklerle bakmazlar. Onlar için ölüm, dünyada iken gurbette olan insanın asıl vatanına dönüşü veya sevgiliye kavuşulan bir ‘şeb-i arûs’tur” (Yeniterzi 1999: 115).

Klasik Türk şiirinde öncelikle, ölümü anlatan metinlerin içeriğinde nasihatın, nefis terbiyesinin bitmeyen yönü öne çıkarılır. Anlatım şekli olarak da tasavvufî olsun olmasın, ölüm olgusunun geçtiği beyitlerde mazmunlar ve mecazlar yer alsın bile insan ve ölüm arasında kurulan ilişkinin daha gerçekçi, belirgin, hayatın esas mahiyeti bağlamında somut ifadeler üzerine kurulu olduğu görülür. Bu noktada konu her ne olursa olsun klasik Türk şairlerinin her türlü şiir faaliyetlerinin temelinde estetik esasların yattığını hatırlamak gerekir. Ölüm temalı beyitlerde de klasik Türk şiiri için sıklıkla öne çıkarılan kalıplaşmış mecazlı,

mazmunlu anlatımların yanında sözcük ve kavramlar gerçek anlam örüntüleriyle yer almaktadır. Bu kullanımlar esnasında sözcüklerin asli ve mecazi düşüncelere dayalı izafi anlam değerleri kazanması dikkat çeker. Bu noktada dilbilim çalışmalarındaki ‘eşdizim’i gündeme getirmek gereklidir.

Çalışmanın temel amacı sultan ve şehzade sultanların ortaya koyduğu seçili eserleri üzerinden ölüm ve ecel kavramlarını işaretleyen göstergeler üzerinden eşdizimsel bulgulara anlam temelli bir yaklaşım sergileyerek bunların tespiti ve çözümlenişini ortaya koymaktır. Ayrıca ölüm ve ecel kavramlarının eşdizimsel bulguları üzerinden bu iki kavramı kıyaslamak ve farklılıklarını dile getirmek diğer bir hedeftir. Böylece eşdizimsel örüntüler sayesinde seçilen şairlerin -bu iki kavram üzerinde- dil kullanımlarındaki bilişsel yapılanmaya dair ne tür çıkarımlar yapılabileceği de tespit edilebilecektir.

## 1. Şehzade ve Sultan Şairlerde Ecel ve Ölüm

Ölüm hadisesinin gerçekleşmesi nihai anlamda dünya ile bağların koparılmasıdır. Ecel ise dünya hayatına dair sürenin yettiği zamansal bir değer olarak canlılar için belirlenen hayat süresidir. Bu bağlamda, “Lügatte ‘e-c-l’ kökünden türeyen Arapça bir mastar olan ‘ecel’ kavramına genel olarak şu manalar yüklenmektedir: *Belli bir vakit/zaman/süre, takdir ve tayin olunan müddetin tamamı ve sonu, ölüm için vaktin sonu, borç için vade sonu, iddet için belirlenen süre, kâfirlerin helak zamanı, azap ve ceza gibi mutlak ve kayıtlı zamanlar*. Terim olarak ise, *Allah tarafından her canlı için takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti* anlamına gelir” (Avcı 2019: 40). Bu mana ve kavram değerlendirmesinin neticesinde ecel; ‘ölüm için vaktin sonu’ ve ‘ölüm vakti’ ölümün vuku bulması için zamanın sona erdiğine dair bir kavramdır. “*Belli bir süreyle, yani vadeli olarak verilmiş bir borçta, hem belirlenen süre hem bu sürenin sonu için de ecel tabiri kullanılır. Sözlük anlamından hareketle ecel kelimesinin insanın yaşama süresi ve bu sürenin sonu (ölüm vakti) anlamına geldiği hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu konudaki ihtilaf, yaşama süresini ya da ölüm vaktini noktasal olarak kimin tayin ettiği meselesinde düğümlenmektedir. Ecel konusundaki yaygın inanışa göre insanların ömür sürelerini, dolayısıyla da onların ölüm nedenlerini Allah tespit eder. Burada sözü edilen tespit, ilâhî takdir ve yazgı anlamına gelir*” (Esen 2009: 65-66).

Bu bağlamda klasik Türk şairlerinin de ecel kavramını ele alış biçimleriyle örtüştüğü için kelim düzeyinde tartışmadan üretilen *ecel-i müsemmayı* bilmek gereklidir. “Ecel-i müsemma ister bireyler, isterse de kâinatla alakalı olarak yorumlansın, sonuçta ‘normal işleyiş sürecinde gerçekleşen belirli bir süre’ anlamını içermektedir. Ölüm her ne sebeple olursa olsun ecel yetmiş, ömür bitmiş olur. Artık ona eceli gelmeden öldü demek tenakuzdan başka bir şey değildir” (Kurt 2019: 120). Bu noktada ölüm ve ecel olgusu arasında vuku bulma zamanı ve nihayet, ölümün gerçekleşmesinin kavramsal değerinin farklılığı ortadadır. İşte bahsi geçen ölüm zamanının gelmesi ve ölümün vuku bulması süreçlerini, klasik Türk şairlerinin şiir dilinde farklı dizgesel tasarruflarının ve gönderimlerinin olduğunu göstermek amacıyla bilinçli bir anlamsal ayırım ile kullanmışlardır,

yargısı ortaya konulabilir. “Ölüm temini ifade etmede şairlerin çoğu zaman ecel kavramını kullandıkları görülmektedir. Ecel, Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında bir kelim terimi olarak dinî terminolojide kullanılan bir kavramdır” (Yazar 2009: 467). Buradan hareketle klasik Türk şiirinde kullanılan dilin salt linguistik değerlendirmelere tabi tutulmayacak kadar anlam ve analitik açılımının geniş olduğunu belirtmek gereklidir. Öyle ki, klasik Türk şiirinde anlama yönelik tahlil edici çalışmalar sözcüklerin yüzey yapıda yer alan şekillerini tespitlerinden öte, eskimeyen mana ve mesajları ortaya çıkarmada derinlikli yaklaşımları diri tutacaktır.

Yapılan tespitlere ilaveten toplumun zihin dünyasındaki geleneksel bakışla ecelin konumlanmasının edebî üretimlere doğrudan tesir ettiği görülmektedir. “Ezelde takdir edilmiş olan bir algıya göre teşekkül etmiş olan ecel kavramı ise, düşünsel eğilim itibarıyla doğal sayılabilecek bir gelişim sonucunda insanın yaşam alanını kısıtlar tarzda dile getirilmiştir. Halkın din tasavvurunun teşekkülünde önemli bir yer işgal etmiş olan klasik algının ana değerleriyle de büyük bir birliktelik gösteren bu sonuç, insanımızın anlam dünyasını biçimlendirmiş olan söz öbekleri vasıtasıyla taşıyıcı bir değere de dönüşmüştür. Bu yüzden de kavramın kullanım alanı devamlı olarak bir genişleme göstermiştir” (Okumuş 2013: 13). Buradan hareketle kavramların klasik Türk şairinin muhayyilesinden şiir diline yansırken hiçbir zaman tarafsız, yorumsuz olmadığı değerlendirilebilir. Şairler de kültürel ve inanç dünyalarından yansıyanları ya doğrudan ya da mazmunlara katmanlı anlam içeriklerine yükleyerek sunmuşlardır. Varlık, ecel ve ölüm şairlerin dilinde belli bir dine tabi olarak anlama ve yorumlama şeklinde tezahür eder. Bu, hem zihinsel bir faaliyet hem de şiir diliyle toplumu aydınlatma manasına gelir. Öyle ki şiirin dili bu dönem şairleri için sanat yapmanın/üretmenin yanında adeta varoluşu anlamlandırmanın vasıtasıdır.

Geçmişten getirilenlerle bugünün hızlı değişimleri çerçevesinde bakıldığında dil kullanımlarının bir sabitlemeye tabi tutulamayacağı ortadadır. Günümüz dijital dünyasında da dil varlıklarının rafine olmadığı ve dilin sınırlandırıldığı, daralmaya uğradığı açıktır. Oysa yedi asır boyunca klasik Türk şairlerinin şiirdeki dil kullanım zenginlikleri benzer konu ve temalar, hâl ve durumlar etrafında bile sayısız farklılığı içinde barındırmaktadır. Bu arada klasik Türk şairlerinin dili kullanmada beslendiği en önemli kaynak İslami değerlerdir. Şairler, nazım biçimleri ve türlerinde ele aldıkları konu her ne olursa olsun dil tercihlerinde dinî değerleri inancın ve geleneksel yazgının gereği olarak ortaya koyarlar. Çünkü dinî değerler şairlerin düşünce ve anlatım dünyalarında belli kalıpların oluşmasına vesiledir. Ecel bu kullanımlardan biri olarak hem acının hem de şairlerin inancı ve teslimiyeti gereği, zevkin de göstergesi olmuştur. “Ecel, insanın aydınlanmamış bu bağı, dünyanın ve korkusuzların içine bile korku salan avam için de havas için de en güçlü ve en köklü korku ve endişe sebebi olan bu kesin yazgı, arif için yalnızca korkulacak bir şey olmamakla kalmaz, aksine muhteşem, çok güzel ve haz verici bir şeydir de” (Yesribi 2010: 162).

Tespit edildiği kadarıyla klasik Türk şairlerinin ölüm olgusundan farklı olarak “ecel” kavramının yer aldığı beyitler divanlarda önemli yer tutar. Örneklerin gösterdiğine göre burada dikkat çeken husus ise şairlerin ecel kavramını eserlerinde ele alırken ölüm olgusundan farklı olarak benzetmeler, söz sanatlarıyla daha fazla estetize ettikleri şiir dilini önde tutarak mazmunlarla haz duygusunu işlemeleridir. Şairlerin ecel kavramını ele alışımda bilhassa korku, şiddet, eziyet içeren ifadeler yer almaması geleneksel şiir dili açısından mühimdir. Ayrıca ecelin yer aldığı beyitlerde savaşıarak, kavga ederek veya bir kaza sonucu ölümün gerçekleşmediği görülür.

Ölüm, insanın var oluşunu tamamlama bakımından önem arz eder. Bireyin ya da toplumun inanç düzeyleri, iman edilenlerin ya da sosyo-ekonomik gücün farklılığı ölüme karşı davranışsal tepkileri değiştirebilmektedir. Bunun yanında büyük bir hanedanlığın mensubu olmalarına rağmen Osmanlı şehzade ve sultan şairlerin ölümün gerçekliğine bakışları, kabullenişleri ve bu gerçekliği ele alışlarındaki ayırım önemlidir. Şehzade ve sultan şairlerin şiirdeki davranış şekilleriyle birleştirilerek ecel kavramı şu şekilde değerlendirilebilir: “Ecel tasavvuru, genel hatları ile hem ölümün habercisi olarak kesinlik içeren bir yapıda ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle ifade edecek olursak bu kullanımlar, esas olarak ezeldaki yazgıyla paralellik arz eden mutlak bir sonu da ifade eder tarzda ifadelendirilmiş gibidir” (Okumuş 2013: 30). Klasik Türk şairlerinde inançtan ve gelenekten gelen anlatımlarda öğrenmeye, bilmeye ve anlamaya yönelik kültürel faaliyet alanı işlevsel ve sürekli. Ayrıca Garp edebiyat tarihi ile karşılaştırıldığında hanedana mensup olup edebî eser ortaya koyma oranındaki çokluk klasik Türk edebiyatına aittir. Hanedan üyesi şairler geleneğin imkânları çerçevesinde kültür ve inançlarına dair değer aktarımlarını kâh sultan-şehzade kâh mutlak varlığın karşısında sıradan, mütevazı bir kul duruşuyla ele alırlar.

Aşağıda farklı yüzyıllardan seçilen beyitlerdeki ölüm ve ecel kavramlarıyla ilgili eşdizimsel kullanımlara bilhassa vurgu niteliğinde örnekler alınmıştır. Bu örneklerde koyu renk ile gösterilen ifadeler klasik Türk şiirinde ecel ve ölüm kavramlarıyla ilgili ifadelerin *geleneksel kullanımlarındaki yoğunluğuna* dair bir fikir oluşturması için tercih edilmiştir. Çalışmada ise ölüm ve ecel konusuyla ilgili eşdizimsel bulgulara detaylı tasnif ve değerlendirme geleneğin gösterdikleriyle eser oluşturan şehzade ve sultan şairlerle sınırlandırılmıştır.

**Ölümden** öndin öl dirlik dilersen

Ki ölüp tûti halâs oldu **kafesden** (Ahmedî, G. 63/6)

(Huzur istersen ölümden önce öl, öyle ki papağan kafesten uçunca [kendinden] kurtuldu.)

Gamze **tîgin** çekdi ol **mâh** olma **gâfil** ey gönül

Kim mukarrerdür bugün **ölmek** sana **şiven** mana (Fuzûlî, G. 12/6)

(Ey gönül, gâfil olma o ay [yüzlü] yan bakışının kılıcını çekti. Öyle ki, kararı kim verdi, bugün ölmek sana ağlamak bana [düştü] )

**Hattun** beni ne **vakt** irüp **öldüre** kim bilür

K'irişmelü olunca irer nâgehân **ecel** (Mesîhî, G. 147/2)

*(Kim bilir ne zaman hattun beni öldürecek, öyle ki ecel vakti gelince [insana] ulaşmalı.)*

**Gam-ı hattun ecel fikri gibi bir kara kaygudur**

Anunçün bu dil-i sevdâ-zede ölümlü sayrudur (Emrî, G. 162/1)

*(Ecel fikri gibi hattının [ayva tüyleri] hüznü bir kara kaygıdır. Onun için sevdazedenin gönlü ölümcül hastadır.)*

**Ölüm bir hâb-ı râhatdur** hayâta i'tibâr itme

Eninümden emîn ol adum anıldukça 'âr itme (Taşlıcalı Yahyâ, Müseddes, 17/2)

*(Ölüm rahat bir uykudur hayata güvenme, inlememden emin ol, ismim söylendikçe utanma.)*

**Öldüren âşıkı şemşîr-i tegâlüfdür** hep

Yoksa cellâd-ı nîgeh olmasa neyler hançer (Şeyh Gâlib, G. 79/7)

*(Âşığı öldüren bilinmeyen kılıçtır. Yoksa bakışının celladı olmasa hançer neye yarar.)*

**Taş ışığın yasanurken yârün iriş ey ecel**

Kim ölüm bu demde ehl-i 'ışka râhat h'âbidur (Celîlî, G. 75/2)

*(Ey ecel sevgilinin taş eşğine yasanırken gel, öyle ki ölüm anı o zaman âşığa rahat bir uyku gibidir.)*

Bu beyitlerden sonra ölüm olgusunun şiirlerdeki doğrudan ve dolaylı varlığıyla beraber İlahi kelimada çok kez geçen ve “Sizi (özel) bir çamurdan yaratan, sonra ölüm zamanını (ecel) takdir eden ancak O’dur. O’nun katında bir ecel daha vardır. Siz hâlâ şüphe ediyorsunuz” (En’am, 6/2) (e-Diyanet 4.7.2024) şeklinde ifadesini bulan ve çalışmanın da konusu olan “ecel” kavramı bir olgu olarak ölümün yanında, klasik Türk şiirinde sıklıkla ele alınan kavramlardan olduğunu belirtmek gerekir. Ecel kavramını beyitlerdeki kullanım şeklini daha iyi anlamak için kısaca değerlendirmek yerinde olacaktır. Tespit edildiği kadarıyla ecel kavramı kelim âlimleri arasında İlahi sistemin bir parçası ama oluş şekli itibarıyla tartışılan önemli konulardandır. Örneğin konuyla ilgili, Mu‘tezile’nin Bağdat ekolü, En’am suresinin ikinci ayetini de dikkate alarak insanın “ecel-i kaza” ve “ecel-i müsemma” denilen iki eceli bulunduğunu ileri sürmüştür. Buna göre insan herhangi bir dış müdahale olmadan ölürse ecel-i müsemmaya, kaza veya katil sebebiyle ölürse ecel-i kazaya göre ölmüş olur. “İkinci durumda ölen kişi kazaya uğramasaydı veya öldürülmeseydi ecel-i müsemmasına kadar yaşayacaktı.” (Tunç 2024) değerlendirmeleri bu hususta dikkat çeker.

Belirtilmesi gereken bu tartışma ve tespitlerden yola çıkarak şiirlerde kullanılan sözcük ve kavramları artık tek başına değil, kullanımsal ve anlamsal çeşitliliğe bakarak söylem ve bağlamındaki konumlandırılışlarına göre değerlendirmek, derin anlamdaki katmanların çözümlenmesi için gereklidir. Dolayısıyla bu çalışmada izlenecek yöntem; anlamsal yapılanma ile ölüm ve ecel kavramlarının örneklem metin üzerinden eşdizim görünümelerini belirlemek ve bu iki kavram arasındaki anlam farkını ortaya koymaktır.

## 2. Eşdizim

Eşdizimlilik, dizimsel yapı üzerinde belirli anlam dairesi içinde olan dilsel ulamları kapsamaktadır. Ayrıca belirlenen dilsel ulamların diğer sözcüklerle ne tür bir bağıntı oluşturduğunu da göstermektedir.

Eşdizim “İki veya daha fazla sözcükten meydana gelen, belirli kullanım sıklığına ulaşmış, aralarında anlamsal ve dizgisel ilişki bulunan sözcük birliktelikleridir, diyebiliriz. Eşdizimler konusunda genel bir yargıya varılamadığı görülür ancak eşdizimlerin kendilerine has bazı özellikleri olduğunu da vurgulamak gerekir. Bunları şu biçimde sıralamak mümkündür: a. İki veya daha fazla sözcükten meydana gelirler, b. Eşdizimler belirli kullanım sıklığına ulaşmıştır. Sık sık bir arada görülürler, c. Eşdizimler bağlama bağlıdır. d. Bir araya gelişleri nedensizdir, e. Bölündüğünde anlamsal bütünlüğünü kaybedecek blok yapılarıdır” (Cengiz Arslan 2019: 72).

Aynı hususta Özkan (2011: 25) da eşdizimlilik konusunu değerlendirirken eşdizimliliğin dizisel ve dizimsel düzeylerde dağılımsal bir görünüm sergilediğini, bağdaşık yapıların ve seçilen sözcüklerin birlikte kullanımlarının eşdizimliliği beslediğini vurgular.

Eşdizimlerin en belirgin özellikleri en az iki birimden oluşması ve sözcükler arasında dizimsel bir ilişki olmasıdır. “Eşdizimsellik incelenirken, incelenen sözcüğün dizimsel olarak iki yanında neyin bulunduğu bakılır. Eğer sözcük gece ise eşdizimlerinden biri büyük bir olasılıkla karanlık olacaktır. Eşdizimsel sözcüklerin arasında birlikte kullanıldıkları metnin konusuyla bağdaştırılmalarının dışında herhangi bir dizgesel ilişki yoktur” (Firth 1957, akt. Adalar 2005: 65). En az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan eşdizimsel ilişkilerin (collocational relations) ortak özelliği dizimsel (syntagmatic) bir ilişki ile ortaya konmasıdır (Doğan 2015: 71).

Eşdizimsel dil yapılarında kalıplaşmış ifadeler, günlük kullanımlar, gerçek ve mecaz anlatımlar çerçevesinde birliktelikler görülür. “Bir dilde sözcüklerin ses, biçim, anlam özellikleri yanında sözdizimi içerisinde başka sözcüklerle kurdukları ilişki de önem arz eder. Bu birliktelikler atasözü, deyim, dua, beddua gibi kalıplaşmış yapılar şeklinde olabileceği gibi daha esnek nitelikteki yapılar içerisinde de belirli sözcükler yan yana gelebilmektedir” (Çetinkaya 2009: 197-199). Eşdizimsel dil öbekleri klasik dönem şiirlerinin de sözsel anlam birliklerini kavramak bakımından öne çıkarılabilir. Şiirsel anlatımlarda birbiriyle sıklıkla kullanılan sözcükler metni anlama ve kavramada önemlidir. Bu sözcükler yeni bir kültürel anlam oluşturma bağlamında etkindirler. Şiirdeki eşdizim kullanımlarına ait sözcelemeler dilin kaynağını ve beslendiği kültürü anlamak bakımından önem taşır. Eşdizimli dil dizgelerinin biçimsel ve yapısal olarak ele alınması metinlerin ortaya çıktığı coğrafi ve kültürel değerlerin kilidini açmak hatta insan varlığını tanımak bakımından gereklidir. Eserlerdeki eşdizimsel yapıların tespiti bir yönüyle de verilmek istenen mesajların anlaşılmasında etkili ve kalıcı olmayı sağlayabilmektedir. Çoklu fonksiyon bakımından eşdizimin önemi vurgulanırsa, birbirleriyle sıkça kullanılan ve aralarında anlamsal ilişki bulunan anahtar ifadeler olup en az iki sözcükten meydana gelen birliktelikler olduğunu belirtmek gerekir.

Ayrıca eşdizimsel yapılar, metinlerdeki birtakım durum ve olayları özlü olarak ifade etmeleri yönüyle de anahtar unsurlar olma özelliğine sahiptir (Sarı 2021: 217-231). Görüldüğü üzere sözcükler sadece konuşma dili değil, geniş kullanım alanlarıyla şiirsel anlatılarda, yapısal ve anlamsal birlikteliklerle kalıplaşan akışla daha görünür hâle gelirler “Eşdizimliliğin sadece yapısal yakınlıkların örüntülenmesi biçiminde karşımıza çıkmadığı konunun bir diğer boyutunun, dizgede yer alan sözcüklerin anlamsal birliktelikleri olduğu, bu bağlamda birimlerin belirli bir nedenlilik ve açıklık çerçevesinde bu yapıyı oluşturduğu göz önünde bulundurulmalıdır” (Eken 2016: 43).

Genel olarak klasik Türk şiir dilinde de neredeyse bütün sözcükler anlamsal değer açısından birbirini destekleyen ve kendi içinde bir kullanım sıklığı olan mecaz ve mazmunlarla özgül blok yapı niteliği taşırlar. Zaten “Bir eşdizimsel birliktelikte, bir arada bulunan sözcüklerden biri, diğerine çağrışım ilişkisiyle bağlı olabilmektedir. Başka bir deyişle bir sözcüğün varlığı, yanında kullanılabilecek sözcükleri çağrıştırmaktadır” (Eken 2015: 28). Bu kabulden yola çıkılarak klasik Türk şiirinde sestten söz dizimine kadar dile dair kullanımların rastgele olmadığı görülür. Öyle ki klasik Türk şiirinde her bir söz, bir beyti oluşturan aynı dizimde bir arada göze çaracak benzerlik ve sıklıkla kullanılırlar. Klasik Türk şiir dilinde sözcükler arasında ayrılmaz birliktelikler anlamı kısıtlamaz, şairine göre keyfi olmayan her bir kullanım yüzyıllar boyunca anlam kalıplaşması yanında çeşitlenmesine de yol açar. Bunlar da daha çok mecaz ve metaforlar aracılığıyla yapılır. Eşdizimlilik hakkında ilk ölçümleme yapanlar da bu süreklilikten bahseder. “Eşdizimlilik bağlamı bize metaforik bir uzantı gibi görünmektedir. Ancak isimlendirmeden (durum bağlamından bağımsız olarak bir şeye atıfta bulunma) durumsal bağlama kadar mantıksal bir süreklilik olduğunu görmek oldukça kolaydır” (Halliday ve Hasan 2015: 32).

Dilde alışılmış ve alışılmamış bağdaşık yapıların varlığı kabul edilmiş olup bunların bağlam içerisinde kullanılması, eşdizimliliği belirgenleştiren durumlardır. Bağdaşıklığın temeli olan birleştirme, seçme eylemleri ve bunların dağılımsal olarak denetlenebilmesi için bu dağılımların anlamlı yapılar olması eşdizimliliği ortaya çıkarmaktadır. Anlaşılan odur ki birleştirme ve seçme eylemleri ekseninde oluşan bağdaştırmaların (alışılmış ve alışılmamış) dağılımsal çerçevesini gösterebilen eşdizimlilik, bütün anlatım türlerinde aranabilmektedir.

Klasik Türk şiirinde ölüm ve ecel konusu yüzyıllardır birçok şairin eserinde mazmunların öne çıkan varlığı ve sözcüklerin kurduğu eşdizimsel ilişkiyle kullanılabildiği görülmüştür.

Medeniyet inşa eden bir şiir kültüründe sözcükler ve kavramların kullanım şekli ve oranı önemlidir. Sözcük ve kavramların değişen zengin varlığı anlatıma çeşitlilik katar, bakış açılarını farklılaştırır ve toplumun organik yapısının temelden olumlu biçimlenmesine katkı sağlar. Aynı biçimde sözcük ve kavramların bilhassa edebî dilde doğru konumlandırılması fikir, ahlak ve inanç sistemlerinin anlaşılma evrenini genişleterek toplumun kültürel yapısına katkıda bulunur. Böylece ecel ve ölüme toplumun en üst düzeyinden bakışın, sanatsal olarak müessirden esere konumlanması söz dizimindeki sistemlerle ortaya

konmaktadır. Öyle ki, Türk-İslam kültürüne göre yetişen şehzade ve sultan şairlerin deni dünya olarak adlandırılan geçici konaklama yerine bakışlarını yansıtan eserlerindeki ortak söz dizimlerini değerlendirmek hanedana mensup şairlerden diğer şairlere doğru, bilhassa, dünya tasavvurunu ortaya koymak açısından da önem arz etmektedir. Bunun yanında hanedana mensup şairlerin ölümü ve ecel şiir diliyle estetize ederek ifade edilmesi dünya edebiyat tarihine geçecek bir dikkattir. Kısacası ölüm ve ecel kavramları F. Saussure'den mülhem söylenirse *-kendi başına ve yalnız kendisi için-* (Saussure 2001: 36) klasik Türk şiir dilinin 'bizzat kendisi için' ve bilhassa klasik Türk şiirini anlamak için üzerinde durulması gereken bir konudur.

Edebî eserlerin temel fikirleri bağdaşıklıkta sözcük kullanımının birbiriyle ilgisi ve yerleşimiyle doğrudan ilgilidir. Klasik Türk şiirinde de birbiriyle bağı olmayan hiçbir sözcük, mısra/beyit düzeninde yer almaz. Mazmunların beyitlerde yer alma biçimleri ve diğer sözcüklerle kurduğu bağdaşıklık eşdizimsel etkiye dair fikir verir. Öyle ki şiirde mazmunların mısradaki yeri genellikle düz bir kesişim içinde olmaz. Ecel kavramının beraberce kullanıldığı ifadelerde de eşdizimsel dizilimin anlamsal değerinde yol açtığı farklılık kolayca tespit edilebilir. Beyitlerdeki ecel kavramı etrafındaki dizilim şiir geleneğinin getirisi ile dizgisel olarak benzer sözcükleri bir araya toplamaya muktedirdir. Eşdizimsel incelemelere bakıldığında hangi sözcüğün dizgesel olarak yapılandırılmasıyla ilişki kurulmakta olduğu görülür. "Dizge" klasik dil bilgisi çalışmalarında cümle bazında değerlendirilebilir, ama temele alınan unsur anlamsal uyumluluktur. Eşdizimlilik de anlamlı sözlük birlikteliğinde oluşmaktadır. Anlamsal uyuma sahip olup bir dizge içerisinde yer alan bu sözcük birliktelikleri eşdizimsel yapıların kaynağını oluşturmaktadır (Özkan 2011: 29).

Bunlara ilaveten geleneksel olarak yazılan şiirler dikkate alındığında, genel olarak eşdizim kavramının temelde iki farklı bakış açısıyla incelenmeye tabi tutulduğunu hatırlamak gerekir: İlki, istatistik/sıklık temelli yaklaşım, ikincisi anlam temelli yaklaşımdır. Anlam temelli yaklaşım deyimselleşme veya sözcükselleşme süreci olarak ele alınır. Deyimselleşme çizgisinde ilerledikçe genellikle değiştirim sınırlılıklarının ve anlamsal kapalılığın arttığı söylenebilir. Deyimselleşme çizgisinin en sonunda değiştirim kısıtlılığının ve anlamsal kapalılığın tam olduğu deyim türü birleşmeler yer alır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, eşdizimin göreceli olarak değiştirime izin veren bileşenlerinden biri özelleşmiş anlama sahip olmasına karşın diğer bileşenin kısmi anlamsal açıklığı taşıyabilmesidir (Doğan 2016: 804).

Klasik Türk edebiyatı ürünlerinde de eşdizimlerin anlamsal olarak oluştuğu zemin; imgesel anlamlardır. "İmgesel anlam, zihinde bir resim oluşturmak ya da bir karşılaştırma yaratmak amacıyla temel ya da yan anlamın dışında kullanılan ve yaratıcı özelliğe sahip olan anlamdır. İmgesel anlam, temel anlamdan yan anlama kadar uzanan anlamsal temellerden yararlanan bir süreci işaret eder. Örneğin, bir sözcüğün sözlükteki ilk madde başındaki anlamı, birinci anlamsal nokta sonra gelen anlamı ise ikinci anlamsal nokta olarak görülmektedir" (Burger, 2010, akt. Çıkrıkçı ve Arıca Akkök 2014: 7). Bu temele oturtulacak çalışmada başlıca iki soruya cevap aranmaktadır:

1. Klasik Türk edebiyatı örnekleri olan şehzade ve sultan şairlerin eserlerindeki ecel-ölüm kavramlarının eşdizimsel görünüm açısından hangi belirgin birleşim özellikleri öne çıkmaktadır?
2. Ecel-ölüm kavramlarındaki söz konusu bu birleşimler, anlamsal boyutta hangi belirgin görünümleri ortaya koymaktadır?

Eşdizimlerin sınırlı ve bağlamsal olarak inceleneceği çalışmada eşdizim örneklerini ararken Doğan'ın (2016: 803-804) sözcük birleşmeleri ve eşdizim arasında yaptığı kıyaslama ölçü olarak alınmaktadır:

*Anlam temelli eşdizimlilik yaklaşımı birbiriyle iç içe girmiş sözcük birleşmelerinden puslu bir bölgede yer alan eşdizimleri ayırt etmeyi amaçlamış ve bunun için çeşitli ölçütler geliştirmişlerdir.*

*a.Dilbilgisel biçimlenmişlik: Bir eşdizim isim tamlaması, sıfat tamlaması gibi bir dilbilgisi yapısında dolayısıyla ardışık gerçekleşecek.*

*b.Genelleşme: Bir eşdizim gelenekselleşmiş, toplumsal bir statü kazanmış; zihinde kullanıma hazır biçimde depolanmış, dilin konuşurları tarafından bilinen, tanınmış birleşmelerdir.*

*c.Anlamsal Açıklık: Eşdizim, bileşenlerinin anlamından bütünün anlamının anlaşıldığı, buna karşın bileşenlerinden birinin özelleşmiş anlama sahip olduğu sözcük birleşmeleridir.*

*d.Değiştirilebilirlik: Eşdizimin açık birleşmelerin aksine bileşenlerinin değiştirim olasılıkları sınırlıdır.*

Kısaca eşdizimler kısmen değiştirime izin verir ve özelleşmiş anlam alanına sahip olduğu için kısmi de olsa anlamsal açıklığa sahip olan birleşmelerdir.

Eşdizimlerin kısıtlılığı bakımından Haussman (1989, akt. Kurtoğlu 2015: 44) eşdizimleri altı alt gruba ayırır: sıfat+ad, eylem+(özne) ad, ad+ad, belirteç+sıfat, eylem+belirteç, eylem+belirteç, eylem+(nesne) ad. Bu çalışmada da anlam temelli bir inceleme yapılmakta, ecel ve ölüm etrafında oluşan eşdizimlilik, çalışmanın sınırlılığı ve sözcük birleşimleri açısından, ad+ad, sıfat+ad ve ad+eylem birleşimleri üzerinde aranmaktadır. Örneklem metninde yer alan eşdizimlerin tespitinde ve çözümlenmesinde 'anlam temelli bir yaklaşım' sergilenmiştir. Sözcüklerin yan yana gelişinin istatistiksel veriler ve dilbilgisel biçimlenişlerinden ziyade anlamsal temeller üzerinde ecel ve ölüm kavramlarını çağrıştıran sözcük birleşimlere de yer verilmiştir.

### 3. Şehzade ve Sultan Şairlerdeki Ecel Kavramını Oluşturan Anlam Temelli Eşdizimsel Dil Birlikleri

İnsan kendi dünya gerçekliğini algılama ile kurar ve ortaya koyar. Dolayısıyla algılamayı alıcı ve verici (iletişim modelinin her iki tarafında da bulunan özne) bireysel deneyimleri ile biçimlendirmektedir. Nesnelerin kendi değerleri dünya üzerinde değişkenlik göstermezken alıcı-verici öznenin bireysel deneyiminde,

kodlandığı kültürde ve köklendiği toplumda bu öz değerlerin algılanışı değişiklik gösterebilmektedir. O hâlde bu noktada şu söylenebilir ki dünyanın gerçekliği özü barındırırken ve nesnel oluşumu temsil ederken, algılama bireysel ve dış etkenlere açık bir süreçtir.

Dünyayı algılamanın, kültürel kodlamaların şahsın karakteriyle harmanlanıp ortaya koyduğu ve ürettiği dilsel gerçekliğin bir göstergesi ve tam olarak bunun yoğrulduğu bir zeminde oluşan edebiyat ürünleri bireysel deneyimler ve dil kullanımlarını estetize edilmiş bir biçimde ortaya koyarlar. Burada da bir dönemin kültürel, tarihî, dinî, sosyal, felsefî alt yapısıyla belirlenen ama bireysel dil kodlarıyla oluşturulan klasik Türk edebiyatı ürünlerinden odaklı olarak seçilen şehzade ve sultan şairlerin şiirlerinde ecel ve ölüm kavramları -anlamsal bir inceleme ile- eşdizim görünümü açısından incelenmektedir. Anlamsal temelli bir yaklaşım ile eşdizimliliğe yönelen bu çalışmada belirtilen kavramları (ecel ve ölüm) yansıtan sözcük birleşimleri sadece etrafında şekillenen sözcüklerle sınırlı tutulmamış, anlam dairesi olarak bu iki kavramı yansıtan sözcük birliktelikleri de çalışmaya dahil edilmiştir.

İlk ele alınan kavram “ecel”, zaman kavramıyla eşleşmiş ve işlenmiştir. Çalışmanın şehzade ve sultan şairlere ait Türkçe/Farsça gazel nazım şekline ait örneklem metinlere bakıldığında da gönül mülküne kurulmuş kudretli bir gerçek ve hayat çizgisinde insanoğlunun nihai sonucu olarak ele alınmıştır.

Örneklem metninde ecel kavramının etrafında toplanan eşdizim görünümeler şu biçimdedir:

Tablo 1. “Ecel” Kavramını Vurgulayan Eşdizimsel Görünümlerinin Anlam Temelli Yansıması

| Ecel Kavramının Anlam Temelli Yaklaşım ile Eşdizim Görünümleri    | Örneklem Metni                                                                                                    | Anlamlandırma                                                                                        |
|-------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Müjen hançeri<br>Haste-i ‘ışk<br>Ecel şerbeti                     | Ten-i bî-cana müjen hançeri kim câna geçer<br>Haste-i ‘ışka <i>ecel</i> şerbeti dermana geçer (Avnî, G. 10/1)     | Ecelin şifa etkisi olması                                                                            |
| Kîse-i ömri tehi eyle-<br>Dest-i ecel<br>Kâse-i mey<br>Tûl-i emel | Kîse-i ‘ömri tehî eylemedin dest-i <i>ecel</i><br>Sâkiyâ kâse-i mey sun ki gide tûl-i emel (Cem Sultân, G. 193/1) | Ecel tıpkı bir el gibi ömür kesesini boşalttığına dair bir bakış olması                              |
| Dilber hattı<br>Hatt-ı ecel                                       | Ecel didükleri dilber hattıdır<br>İrîşdi n’eyleyem hatt-ı <i>eceldür</i> (Cem Sultân, G. 70/3)                    | Ecelin güzellik unsuru ile eş değer olması<br>Hatt-ı ecel de avuçtaki ölüm çizgisini göstermektedir. |
| Firak içre<br>Gamun zehri<br>Ecel şarâbı<br>Hoş-güvâr it-         | Firâkun içre gamun zehriyidi yidüğümüz<br><i>Ecel</i> şarâbını sunmakla hoş-güvâr itdün (Adlî, G. 65/2)           | Ecelin şarap gibi mutluluk vermesi                                                                   |
| Âb-ı hayât<br>Hızır ol-                                           | Sâkî lebünün âb-ı hayâtını iden nûş<br>Hızır oldı ebed âhir ana hergiz <i>ecel</i> yok (Adlî, G. 50/5)            | Mutlulukla, ecel zamanının gecikeceğine dair gelişen ruh durumu                                      |

|                                                              |                                                                                                                                  |                                                                                                          |
|--------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Gamzeler zahmı<br>Gönül derdi                                | Sür'at itme iy <i>ecel</i> cismümde gam<br>cândur henüz<br>Gamzeler zahmı gönül derdine<br>dermândur henüz (Adlî, G. 31/1)       | Ruhen hüznün <i>ecel</i> ile<br>benzer bir algı oluşurması                                               |
| Sabrun acısı<br>Cân döymez meded<br>Mâ-yı zevk<br>Tatlu uyhu | Sabrun acısına cân döymez meded<br>kanı <i>ecel</i><br>Mâ-yı zevkum var kanı şol tatlu<br>uyhudan benüm (Adlî, G. 94/4)          | Ecelin şarap ile eş değer<br>tutulması                                                                   |
| Sahib-i can<br>Hekim ol<br>Kıl devâ                          | Ol sahib-i cân Harimî hastesin yâd<br>eylemez<br>Ey <i>ecel</i> bâri hekim ol kıl devâ şimden-<br>gerü (Şehzâde Korkut, G. 28/3) | Ecelin hekim olması, çare<br>sunması                                                                     |
| Âb-ı hayvân<br>(Benim) ümîdüm<br>Emân bul-                   | Dehân-ı cân-bahşundan irişdüm âb-ı<br>hayvâna<br>Ümîdüm ol ki 'âlemde <i>ecel</i> den ben<br>emân buldum (Şâhî, G. 98/3)         | Sevgilinin dudağından<br>içilen ab-ı hayatın <i>ecel</i><br>karşısındaki taahhüt ve akdi<br>ifade etmesi |
| Ârâm-ı cânem<br>Ez-nazar reft<br>Sabr kon                    | Ez-nazar çün reft ân ârâm-ı cânem<br>sabr kon<br>Ey <i>ecel</i> yek dem ki bâri be-güzere<br>çün mî-reved (Yavuz Selim, G. 90/3) | Eceli zevkle, huzur ve<br>sabırla karşılama                                                              |
| Gam-ı şeb<br>Peyk-i <i>ecel</i> âmed                         | Der-dilem düşvârî gam-ı şeb ze-had<br>mî-şod füzûn<br>Nâgehân peyk-i <i>ecel</i> âmed 'aceb âsânî<br>(Yavuz Selim, G. 229/4)     | Ecelin gelişini isteme ve<br>kolaylaştırmanın<br>sorgulanması                                            |
| Der-bahr-i firak<br>Nihengeş <i>ecel</i>                     | Der-bahr-i firak-et ki nihengeş <i>ecel</i><br>âmed<br>Her kes ki der-üftâd resîden ne-<br>güzârend (Yavuz Selim, G. 111/6)      | Ecelin ayrılıktan dolayı<br>gelme anının bilinmezliği                                                    |
| Murg-ı <i>ecel</i><br>Gaflet et-<br>(Bizim) çinemüz          | İy Muhibbî gaflet itme aç göz<br>uyhudan uyan<br>Turmadan dirmekdedür murg-ı <i>ecel</i><br>çün çinemüz (Muhibbî, G. 1241/5)     | Ecelin bir kuş gibi ömrünü<br>yavaş yavaş tükettiği                                                      |
| Perî-rûnun hayâlî<br>Dil mülki<br>Sabr et-                   | İy <i>ecel</i> billâhî şabr it gelme bu dil<br>mülkine<br>Ol perî-rûnun hayâlî anda mihmândur<br>henüz Muhibbî, G. 1271/8)       | Eceli sevgi ve aşktan dolayı<br>öteleme isteği                                                           |
| Bâd-ı <i>ecel</i><br>Bir kadeh peymâne<br>Vasluna er-        | İrmeden vasluna cânâ korkaram bâd-ı<br><i>ecel</i><br>Suna bana bir kadeh peymâne bilmen<br>n'eyleyem (Muhibbî, G. 2322/3)       | Ecelin bir rüzgâr gibi<br>gelmeden önce sevgiliye<br>kavuşma arzusu                                      |
| Subh-ı ezel<br>Şâm-ı <i>ecel</i>                             | Âşık oldum göreliden ârızun subh-ı<br>ezel<br>Komayup elde dutam zülfünü tâ şâm-ı<br><i>ecel</i> (Muhibbî, G. 1969/1)            | Ecel akşamının sevgilinin<br>zülfü ile eş değer tutulması                                                |
| Rihlet namesi<br>Hatt-ı nihan                                | Getürür peyk-i <i>ecel</i> san bana rihlet<br>nâmesin<br>Her kaçan zâhir olur haddinde ol hatt<br>nihan (Muhibbî, G. 2647/3)     | Ecelin bir ulak gibi göç<br>emri getirmesi                                                               |

|                                 |                                                                                                               |                                               |
|---------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------|
| Rûz-ı ezel<br>Hattını âhir gör- | Yüzünü gördüm müselmân oldum rûz-<br>ı ezel<br>Hattını âhir görüp didüm irişi âh<br>ecel (Muhibbî, G. 1964/1) | Güzeli ve güzelliği ecelle eş<br>değer tutmak |
| Sâkî-i kudret<br>Cam-ı ecel     | Sundu çün sâkî-i kudret bize câm-ı<br>eceli<br>Her ne emr oldu ise cân u gönül didi<br>beli (Muradî, 248a)    | Eceli kabulleniş                              |

Doğal bir oluşum olan bu dünyada öznenin konumu, bireysel varlığı ile kavramlar ve durumların dâhilinde algılamayı yönetmesi, kurgulamasıdır. Bireysel deneyim ve bilişsel gelişim arttıkça bu kavrayış ve yönetim de artar bunlar hayata tatbik edilir. Tatbiki gerçekleşen olguların ise dilde kendine yer bulması kaçınılmazdır. İşte dil kullanımının bireyselleştiği ve farklılaştığı nokta burasıdır. Kendisi için ve kendisine dair olan dil kavramının özü, bireyde de -göstergelerle- kurallı ama özde düzenleme süreçlerinin içinde işlemektedir. Bu edebiyat ürünlerinde ise en üst noktadadır. Bu seçiminin neticesinde yukarıda tablolaştırılan ecel kavramının etrafında toplanan eşdizim örnekleri aslında bu kavramın şehzade ve sultan şairler tarafından nasıl algılandığı daha doğrusu anlamlandırıldığını göstermektedir.

Ecel kavramının eşdizim görüntüsü ad+ad-sıfat+ad ve az da olsa ad+eylem birleşimlerinden oluşmaktadır. Eşdizim görünümünü oluşturan sözcük seçimine ilişkin örnekler göstermektedir ki açıklık ölçütleri açısından sözlüksel lakin birleşimden çıkan anlamın metaforik gönderime ve alışılmamış bağdaştırmalara sahip olduğu yönündedir. Kullanılan ad+eylem birleşimleri ecel ile ilgili verilerin %15,38'ini oluşturmaktadır. Bu ad+eylem birleşmeleri yapılan göndermelerin amacı değil, şairin söylemlerinin nihai noktasından ziyade yapılan eşdizimsel gönderimlerin dilbilgisel kullanımlarının birer göstergesidir.

Ecel kavramının etrafından şekillenen eşdizim örneklerine anlamsal yönden bakıldığında ise zihinsel süreçleri ifade eden birleşimleri temsil ettiği ve bu süreç ayrıntılandırıldığında ise verilen misallerin duygu ifade eden göstergelerden müteşekkil olduğu görülmektedir. Duyguyu temsil eden ve duygunun anlamsal dairesini oluşturan ifadeler uzamsallıktan ziyade yönelimsel ve zihnidir.

Seçilen şehzade ve sultan şairlerin eserlerinden alınan örneklerde ecel kavramının etrafındaki eşdizim örnekleri bu kavramı dünya gerçekliğinden koparıp bir bitiş ve ayrılıktan ziyade sevgiliye duyulan bir aşk (dilber hattı/hatt-ı nihan), tatlı bir uyhu (tatlu uyhu), gerçekleşmesi uzun bir zamana bağlı ümit ve arzular (tûl-i emel), sevgilinin yanına göç edişin yazılı bir beyanı (rıhlet-nâmesi), peri yüzlü sevgilinin hayali tasavvuru (perî-rûnun hayali), bir fidana hayat veren can suyu (sahîb-i can/ab-ı hayat/ab-ı hayvân), boş ve anlamsız olandan ayrılıp anlamlıya kavuşma (kîse-i ömr-i tehi), gizli tutulan ve kıskanılan bir sevgilinin elinden içilen mey (kâse-i mey/mâ-yı zevk/ecel şerbeti/bir kadeh peymâne), kafesinden kurtulup özgürlüğe kavuşan bir kuş (murg-ı ecel) vb. olarak tasvir edilmiştir. Ayrıca seçilen bu eşdizim örneklerinin birleşim biçimi yukarıda da belirtildiği üzere ad+ad, sıfat+ad olarak oluşmuştur. Ad soylu sözcükler zihinde en önce oluşan ve insanın dünya ile ilk iletişimini sağlayan dil ulamalarıdır. Adlar, eylemlerden önce bir insanın zihninde oluşur, eylemler daha çok insanın bedensel hareketliliği

başladığında ortaya çıkar. Adların sınırlılığı eylemlere göre daha az, karşıladıkları kavram alanları daha geniştir. Bu sebeple şairlerin ecel kavramını daha estetik değerler ve ifadeler üzerinden anlatma istekleri, bunu ortak bir algıyla yapmaları onların ad soylu sözcükleri tercih etmelerine sebep olmuştur.

Sonuç olarak örneklem metninden alınan bu eşdizim temsilleri göstermektedir ki ecel kavramı şairler tarafından somut gerçeklikten ziyade duygu ve estetik zevkleri gösteren soyut anlam alanını daha fazla işaretleyen göstergelerden oluşmaktadır.

#### 4. Şehzade ve Sultan Şairlerdeki Ölüm Kavramını Oluşturan Anlam Temelli Eşdizimsel Dil Birlikleri

Çalışmada ele alınan diğer bir kavram ise “ölüm”dür. Ölüm ile ecel kavramları sosyal hayatta insanlar tarafından birbirinin yerine kullanılsa da aslında kavram alanları ayrı ve temsil ettikleri olgular nüanslara sahiptir. Bu çalışmada Muhibbî Divân’ının diğer hanedan şairlerine göre daha hacimli olması misallerin sayısını da artırmaktadır.

Örneklem metninde ölüm kavramının etrafında toplanan eşdizim görünümeler şu biçimdedir:

Tablo 2. “Ölüm” Kavramını Vurgulayan Eşdizim Görünümlerinin Anlam Temelli Yansıması

| Ölüm Kavramının Anlam Temelli Yaklaşım ile Eşdizim Görünümleri | Örneklem Metni                                                                                                            | Anlamlandırma                                               |
|----------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| Ceng it-<br>İt gibi murdar rakib                               | Yâr için agyâr ile merdâne ceng itsem<br>gerek<br>İt gibi murdâr rakib <i>ölmezse</i> yâr elden gider<br>(Avnî, G. 22/5)  | Ölümle düşmanın yok edilmesi                                |
| Hatt-ı yüzi<br>Mehûn zülfi<br>Arz ideyin şehâdeti              | Hattı yüzinden ol mehûn zülfini dür eyledi<br>Kim <i>ölür</i> isem iy sanem arz ideyin şehâdeti<br>(Cem Sultân, G. 308/5) | Ölüm ve inanç birlikteliği                                  |
| Gayret ehli<br>Yaramaz ad<br>Kelb iy rakib                     | Hamdülillâh kim degül adum benüm kelb iy rakib<br>Gayret ehline <i>ölüm</i> yegdür yaramaz addan<br>(Adlî, G. 105/4)      | Kötü bir üne ve ada sahip olmaksızın ölümün tercih edilmesi |
| Yâr-ı sâdık<br>Sefer it-<br>Derdünle ölmek<br>iste-            | Derdünle <i>ölmek</i> isterin olsun bana nasib<br>Kim yâr-ı sâdık ile hoş itmek gedâ sefer<br>(Şâhî, G. 51/4)             | Aşk derdiyle ölmek, ölmeyi sefer etmeye benzetmek           |
| Derd-i hasret<br>Hâk-pây<br>Hayât-ı câvidân                    | <i>Ölürdüm</i> derd-i hasretle şehâ fûrkat<br>diyârında<br>İrişdüm hâk-pâyuna hayât-ı câvidân buldum<br>(Şâhî, G. 98/4)   | Ayrılık ve ölümün eş değeri olması                          |

|                                                          |                                                                                                                              |                                                                    |
|----------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|
| Kapıdan sür-<br>Ölmek evlâdur                            | Tek beni sürme kapundan öldürürsen<br>râziyam<br>Ölmek evlâdur kişiye bir yaramaz addan<br>(Muhibbî, 2283/4)                 | İşini doğru dürüst<br>yapmayana ölümün hak<br>olması               |
| (Benim) nabzum<br>Haberdar eyle-                         | Ölür isem de tabîbe nabzumı göstermezem<br>Bilmesün ışkum diyü anı haberdâr eylemem<br>(Muhibbî, G. 2307/2)                  | Aşk derdini ölürken bile<br>saklamak                               |
| Cüdâ ol-<br>Derd ile gam                                 | Benden anamdan togaldan olmamışdur gam<br>cüdâ<br>Ölüm derd ile gam benden ola bir dem<br>cüdâ (Muhibbî, G. 35/1)            | Hüzün ve dertten ayrı<br>olduğunda ölmek                           |
| Ölümlü hasta                                             | Sevdüğümü bilicek hiç yüzüme bakmaz<br>habîb<br>Bu mukarrerdür ölümlü hastaya varmaz<br>tabîb (Muhibbî, G. 191/1)            | Aşk hastalığından ölmek                                            |
| Çeşm-i cellâd<br>(eline) tîg al-<br>Bî-pervâ ol-         | Çeşm-i cellâdun eline tîg alup korkutmasun<br>Fikrine gelmez ölüm 'ışk ehli bî-pervâ olur<br>(Muhibbî, G. 1156/3)            | Âşık olanın<br>pervasızlığından dolayı<br>aklına ölümü getirmemesi |
| Havf it-<br>Tîr-i gamze                                  | Tîr-i gamzenden sanursın havf ider<br>'âşıklarun<br>Ölmege cânlar virür 'ışk ehli bî-pervâ olur<br>(Muhibbî, G. 792/2)       | Âşığın ölüme hazır olması                                          |
| Tabîb-i dil<br>Tedbir eyle-<br>Nâle-i âhum               | Ol tabîb-i dil ölürsem dahı tedbîr eylemez<br>Nâle-i âhum dirigâ ana te'sîr eylemez<br>(Muhibbî, G. 1353/1)                  | Aşk hastalığından ölmenin<br>sevgiliyi etkilememesi                |
| Gamze-i cellâd<br>Halâs it-/ol-<br>Hükm-i sultân         | Gamze-i cellâdına dirsem halâs itgil beni<br>Dir kim ölmeyince olmaz hükm-i sultândan<br>halâs (Muhibbî, G. 1474/3)          | Ölümün kurtuluş olması                                             |
| Kara zülfün hevâsı<br>Hasta dil ü cân<br>Ölümlü nâ-tüvân | Kara zülfün hevâsından dil ü cân hastadur<br>gâyet<br>Görinmez çeşmine uyhu ölümlü nâ-<br>tüvândur bu (Muhibbî, G. 2753/2)   | Uykunun ölümle eş değer<br>olması                                  |
| Gamze okları                                             | Sînede bagrum delinsün atagör gamz<br>okların<br>Gam degül 'âşıklarun ölürse sen çok çok<br>yaşa (Muhibbî, G. 3086/4)        | Aşkın ölüme sebep olması                                           |
| Yâdundan git-<br>Yâda getir-                             | Ölürsem de dahı gitmez benüm yâdumdan<br>ol meh-rû<br>Getürmez niçe yıllardur beni bir kerre ol<br>yâda (Muhibbî, G. 3004/2) | Ölümün insan için bir son<br>olmaması                              |
| Hasta gönül                                              | Sanma iy hasta gönül kim seni cânân acıya<br>Derd ile ölür-isen sanma ki dermân acıya<br>(Muhibbî, G. 2812/1)                | Hastalığın ölüme sebep<br>olması                                   |

|                                 |                                                                                                                            |                                             |
|---------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| Derd ile gam<br>Cemalün mushafı | Ölürsem derd ile gamdan yüzüm<br>döndürmeyem senden<br>Cemâlün mushafı hakkı işigündür bana<br>kıblem (Muhibbî, G. 2362/4) | Hastalık ve hüznün ölümüne<br>sebepl olması |
| Tabîb-i cân<br>Ölümlü hasta     | İy tabîb-i cân bu gönlüm bir ölümlü<br>hastadur<br>Lebleründen bir cevâb eyt derdine dermân<br>umar (Muhibbî, G. 425/2)    | Âşık gönle ölümün dolması                   |

Dil kullanıcıları dil ile düşünce arasındaki köprüyü kuran ve sözel düşünce evresinde algılarını yönetebilendir. Dilsel ifadeler, bir matematik formülü kadar netliğe/kesinliğe sahip değildir. Çünkü sözcükler tek ve sapmaz bir anlama kaydedilmemiştir. Beşerî yaşam şartları, kültürel etkileşim, içinde bulunulan çağın koşulları ve kodlamaları gibi etmenler sözcüğün anlamını derinleştirmekte ve çeşitlendirmektedir. Buna bağlı olarak da analitik düşüncenin dil gerçekliği ile görünür kılınması sözel düşüncenin yapılarını daha da büyütecek ve karmaşıklatacaktır. Lakin bazı kavramlar, olaylar, duygular somut gerçekliğini hiçbir zaman kaybetmez ve insanoğlu bu olguların karşısında ne yaparsa yapsın dilsel ifadelerini nesnelleştiremez ya da seyreletmez.

Ölüm kavramı da bu somutluğun tam olarak merkezinde yer almaktadır. Ölüm, ecel gibi bir sürecin değil, bir sonlanışın adıdır. Bu somut gerçeklik örneklem metninde yer alan şairlerde de bariz bir biçimde görülmektedir. Ölüm kavramının etrafında toplanan eşdizim örnekleri daha çok uzamsallığa ve eylemselliğe dayanan somut ifadelerle anlatılmıştır. Ayrıca ecel kavramından farklı olarak, ad+ad-sıfat+ad birleşimlerinin yanında, ad+eylem/eylem+ad birleşimi (*ceng it-/kapudan sür-/halâs it-/havf it-/derdünle ölmek iste-/ tig al-/bî-perva ol-*) de mevcuttur. Eylem birleşimlerinde açıklık ölçütü ad'da olduğu gibi geniş değil, daha dardır. Eylem değiştirilebilirliği sınırlamaktadır. Ayrıca örneklerden yola çıkarak yer alan eylemlerin yanına aldığı adların sözlüksel anlamından imgesel anlama kaymasına pek izin vermediği de görülmektedir.

Ölüm ile ilgili seçilen beyitlerde adeta bir savaş alanının tasviri, amansız bir hastalığın pençesi olarak sert ve gerçekçi olarak anlatılmıştır. Ölüm kavramının karşısında insanoğlu kirli ve rakip ile kıyas edilmiş (*it gibi murdar rakîb/kelb iy rakîb*), insanı ürperten ve korkutan bir celladın ölümcül bakışlarına maruz kalmış (*gamze-i cellâd/çeşm-i cellâd/ havf it-*), sevgilinin ayrılığı karşısındaki çaresizliğinde kıvranmış (*nâle-i âhum/bî-pervâ ol-*), ölüm karşısında hastalıklı, dertli bir gönül kadar zayıf ve güçsüz kalmış ve ölümü kendisini kurtaracak bir tabip olarak görmüş (*hasta gönül/hasta dil ü cân/ölümlü hasta/tabîb-i cân/tabîb-i dil*), savaş meydanına çıkmış (*ceng it-/tîr-i gamze/eline tîg al-*), ölüm; dünya sahteliğinden kaçıp gerçekliğe kavuşturacak amacın neticesi olarak görülmüş (*cemâlün mushafı/hükm-i sultândan halâs/halâs it-/hayât-ı câvîdân/şehâ fûrkat diyârı/hâk pâyu/şehâdeti arz it-/derd-i hasret/gedâ sefer*) ve şairler, ölümün kaçınılmaz yüzünü daha da koyulaştıran ifadelerle açıklamıştır (*ara zülfün hevâsı/ölümlü nâ-tüvân uyhu*).

Ölüm, diğer bir kavram olan ecel gibi estetize edilmiş değerlerden uzak, oldukça gerçekçi ve eylemsel bir zeminde dile getirilmiş, bu gerçekçiliği de daha somut

ve bireyselden ziyade Tanrı emrinin karşısındaki kul acziyeti duruşuyla anlamlandırılmıştır. Ölüm hâli bir âlemden başka bir âleme göçtür, dolayısıyla insanın eylemselliğinde gerçekleşir. Bu sebeple beyitlerde ölüm kavramı duygusal ifadelerden ziyade hareket ifade eden eylemlerle sınırlılık arz eden eşdizim örnekleriyle verilmiştir. Ölüm somut verilerle var olanı güzelleştirme gayretinden öte, içinde mecaza ve benzetmeye dayalı ifadelerle beraber, gerçeğe yakın bir anlatımla sunulmuştur.

## Sonuç

Eşdizimsel kullanımın daha çok dil öğrenimlerinde fayda sağladığı görülmektedir. Bunun yanında söz dizimlerindeki eşdizimsellik kadim kültürlerin şiir dilleri hakkında da bilgi vermeye yarar. Toplumların kültürel yapılanmasında değeri olan şiir dilini çözümlemek sesten sözdizimine kadar yapıldığında köklü şiir geleneğini anlama ve analiz etmekte kolaylık sağlar. Klasik Türk şiirinde sözcüklerin birbiriyle cümle içinde kurdukları düzen, eşdizimsel yapılanma bu dönem şiir kültürü hakkında bilgi verdiği beyitlerin incelenmesiyle ortaya koyulmuştur. Eşdizimsel tasnif ve çözümlemeler evrensel bir edebî tür olan şiir üzerinden insanı, toplumu, kullanılan dili, yaşanan coğrafyayı anlama açısından önemlidir. Bunun için dönemsel olarak ortaya konulan şiirlerde mısra dizilimini meydana getiren her bir sözcüğün etrafında şekillenen sözcüklere bakılmasının yanında ayrıca anlam dairesi olarak belirlenen bu iki kavramı yansıtan sözcük birleşimleri de çalışmaya dahil edilmiştir, çünkü çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği gibi anlam temelli bir yaklaşım sergilenmiştir.

Bu bakış açısıyla; klasik Türk şiir dilindeki sözcüklerin hangi şahsa veya varlığa belirlilik/belirsizlik anlamında yöneldiği çalışma fikrinin merkezini oluşturmaktadır. Sözcüklerin çerçevesi -çizili veya değil- belli anlam aralıklarında olmasının önemi ortaya çıkarılmıştır. Bunların yanında benzetmeye, mecaza ve mazmuna yönelik geleneksel şiir dilinde sözün kullanımı ve diziliminin önemi ortaya çıkarılmıştır. Klasik Türk şiirinde bir dil birimi olarak mazmunlar, bütün nazım şekilleri ve türleri ayırt etmeden yer alır. Ancak gazellerde mazmun kullanım fazlalığı söz konusudur. Kalıplaşmış anlam birlikleri olan mazmunlarının klasik Türk şiir dilinin söz varlığını ortaya koymak bakımından önemi eşdizimsel kavramlarla dikkatlere sunulmuştur. Bu bakışla örneklem metninde ecel ve ölüm kavramları anlatılırken keskinlik, karanlık, yara, düşman, sarhoş olup kendinden geçme ya da hayat bulmaya işaret eden *tiğ*, *zülf*, *gamze*, *zahm*, *sâkî*, *piyâle*, *peymâne*, *âb-ı hayat*, *hatt*, *rakîp*, *ağyar* gibi mazmunlar eşdizimsel birliktelikler kurmada bilhassa öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada yaklaşık yedi asırlık bir dönem edebiyatı olan klasik Türk şiir evrenine dâhil olan şehzade ve sultan şairlerin ecel ve ölümle ilgili beyitleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın başında cevapları aranan “Klasik Türk edebiyatı örnekleri olan şehzade ve sultan şairlerin eserlerindeki ecel-ölüm kavramlarının eşdizimsel görünüm açısından hangi belirgin birleşim özelliklerini öne çıkarmaktadır ve ecel-ölüm kavramlarındaki söz konusu bu birleşimler, anlamsal boyutta hangi belirgin görünümü ortaya koymaktadır?” araştırma sorularından

-örneklem metninde yapılan incelemelerle- elde edilen neticeler, eşdizim ve anlamsal değerleri üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eşdizimlilik çalışmada dizimsel (*syntagma*) ilişki düzeyinde ele alınmıştır. Ecel kavramında eşdizim birleşimleri sınırlılığı yok saymak ve şairlerin ecel kavramını soyutlama ve estetize etme güdülerinden dolayı ad+ad, sıfat+ad biçimleri yer alırken, niceliksel olarak da %84,62'lik kısmı oluşturur. Ölüm kavramını somut ve gerçeklik zemininden ayırmayan şairler, kabul ettikleri bu dünya gerçekliğini dil gerçekliklerine de taşımışlar; ölümü somut ve realist bir çizgide ele almışlardır. Bunun neticesinde de ad+ad, sıfat+ad birleşimlerinin yanı sıra eylem+ad/ad+eylem birleşimlerine de yer veren eşdizim görünümünü tercih etmişlerdir. Sıklık oranlarına bakıldığında eylem+ad/ad+eylem görünümüleri “ecel” kavramında yer alandan %30,23 oranında daha fazla olduğu saptanmıştır. Sıfatların niteleyici özellikleri zihni boyuttaki fikri somutlaştırmak için kullanırken metnin edebî ve estetize edilmiş bir çizgide kalma imkânını da sağlar. Eylemler, cümlelerin nihai rollerini üstlenen dil kategorisidir. Bu rollerden kılıcı ve etkilenen temelde yer alır. Şairlerin “ölüm” karşısındaki realist tavırlarını anlatırken ad ve sıfatın yanı sıra eylemlere yer vermelerinin sebebi estetik değerlerden daha ziyade nihai sonucu vermek ve bu sonuca giden yolda kılıcı ve etkilenen olarak üstlendikleri rolden ne kadar kendilerine pay biçtiklerini somut verilerle gösterme gayeleridir.

Yapılan bu çalışma aynı zamanda bir sözcüğün başka sözcükler arasında kurduğu bağlamsal derinliğe dair açıklayıcı bilgi vermektedir. Klasik Türk şiir dilinde kullanılan mecaz, metafor veya mazmunla oluşturulan söz dizimindeki bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanıldığında eşdizimsel anlam farklılıklarının ortaya çıkmasının olanaklılığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca ecel ve ölüm kavramlarının işaretlediği kavram alanlarının anlamsal nüanslarını ortaya koymakta rehber olmuştur. Bu iki kavram aynı çekirdek alanı paylaşmasına karşın eşdizimsel görüntülerinde tercih edilen sözcüklerin seçimsel özellikleri, aynı zamanda şairlerin dilsel üretimlerinde bilişsel bir arkaplan ile şekillendirme yaptıklarını da göstermiştir.

## Kaynakça

- ADALAR, Derya (2005). “Arapça ve Türkçe Ders Kitaplarındaki ‘Yardımlaşma’ ve ‘Arkadaşlık’ Konulu Metinlerin Karşılaştırılması: Bir Eşdizimsel Örüntüleme Çözümlemesi Örneği”. *Dil Dergisi*, 129: 63-84.
- AKDOĞAN, Y. (2024). *Ahmedî Divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0>.
- AKIN, Öykü (2009). *Harimî (Şehzâde Korkud) Divânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- AVCI, Metin (2019). “Ecel Anlayışı Üzerinden İmam Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi”. *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, 26: 39-54.
- BURGER, Harald (2010). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Celili Divanı*. (2018). (Haz. Şevkiye Kazan Nas). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Cem Sultan Türkçe Divanı*. (2013). (Haz. Halil Ersoylu). Ankara: Türk Dil Kurumu.

- CENGİZ ARSLAN, Şehide (2019). “Dilin Anahtar Yapıları Eşdizimler ve Arapçada Eşdizim”. *Doğu Araştırmaları*, 1/19: 68-76.
- ÇETİNKAYA, Bayram (2009). “Eşdizimli Sözlükler”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/4: 197-199.
- ÇIKRIKÇI, Sevgi; ARICA AKKÖK, Elif (2014). “Yazınsal Metinlerde Boyut Sıfatlarının Eşdizimsel Görünümleri”. *Dil ve Edebiyat Dergisi/Journal of Linguistics and Literature*, 11/2: 1-20.
- Dîvân-ı Sultân Bâyezîd-i Sâni: Adlî Divanı*. (2008). (Haz. Yavuz Bayram). Amasya: Amasya Valiliği Yayın No: 26.
- DOĞAN, Nuh (2015). “Türkçe Sözlük’te Fişsel Eşdizimlilik”. *Gazi Türkiyat*, 17: 67-84.
- DOĞAN, Nuh (2016). “Türkçe Sözlük’te Sıfatların Eşdizimlilik Bilgisi”. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*. Ankara: İ. D. Bilkent Üniversitesi, 801-809.
- DOĞAN, M. N. (2024). *Avnî (Fatih) Divanı*. Erişim adresi: [http://ekitap.yek.gov.tr/urun/fatih-divani-ve-serhi--ucuncu-baski-\\_794.aspx](http://ekitap.yek.gov.tr/urun/fatih-divani-ve-serhi--ucuncu-baski-_794.aspx).
- e-Diyanet = Kur’an-ı Kerim (2024). “En’âm Suresi”. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En'am-suresi/791/2-ayet-tefsiri>.
- EKEN, Neticeyi Tayyibe (2015). *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliklikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- EKEN, Neticeyi Tayyibe (2016). “Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar.” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/33: 28-47.
- ESEN, Abdullah (2009). *Kur'an'da Kelime, Kader ve Ecel Kavramlarının Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Fuzulî Divanı*. (1990). (Haz. Kenan Akyüz ve Süheyl Beken). Ankara: Akçağ.
- HALLİDAY, M.A.K.; HASAN, Ruqaiya (2015). *Cohesion in English*. Oxfordshire: Routledge.
- HAUSSMAN, Franz Josef (1992). “Languages in Contact and Contrast”. *Collocations in Monolingual and Bilingual English Dictionaries*. Boston: Mouton de Gruyter, 225-236.
- GÜLTEKİN, Hasan (2015). “Yavuz Sultan Selim’in Farsça Beyitleriyle Tercümelere”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8: 1217-1246.
- KILIÇ, Filiz (2000). *Şehzade Bayezid- Şâhî Hayatı ve Divanı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- KURT, Fatih (2019). “Ehl-İ Sünnet’e Göre Ecel”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/15: 116-131.
- KURTOĞLU AKSU, Özlem (2015). *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Mesihî Divanı*. (2014). (Haz. Mine Mengi). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Muhibbî Divanı*. (2016). (Haz. Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Muradî Divanı*. (2012). (Haz. Ahmet Kırkkılıç). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- OKUMUŞ, Namık Kemal (2013). “Ezelî Yazgı Bağlamında Ecel Düşüncesinin Anonim Çerçevesi Üzerine Bir Derkenar”. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10: 12-45.
- ÖZKAN, Bülent (2011). *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri*. Ankara: TDK.
- SARAÇ, M. A. Y. (2024). *Emrî Divanı*. Erişim adresi: <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10606,giris-emridivani.pdf?0>
- SARI, Fatih (2021). “Metindibilimsel Bir Analiz: Kalem Sûresi’nde Eşdizimler, Din ve Bilim”. *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/2: 217-231.
- SAUSSURE, Ferdinand (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- SAVRAN, Ömer (2009). “Klasik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4/2: 170-188.

- Şeyh Galib Divanı*. (2011). (Haz. Nihat Okçu). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- TARLAN, Ali Nihat (1946). *Yavuz Sultan Selim Divanı*. İstanbul: Ahmet Halit.
- Taşlıcalı Yahya Bey*. (2023). (Haz. Mevlüt Çavuşoğlu). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TUNÇ, Cihat (2024). “Ecel”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ecel> (11.01.2024).
- YAZAR, İ. (2009). “Kadı Burhaneddin’in Şiirinde Ölüm Temi ve Ecel Kavramına Biçimsel Yaklaşım”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/6: 464-477.
- YENİTERZİ, Emine (1999). “Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Hususlar”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5: 87-103.
- YESRİBİ, Seyyid Yahya (2010). *İrfan Felsefesi*. İstanbul: İnsan.